

NEMIS TILI DIALEKTLARI O'RTASIDAGI FARQLARNING SINTAKTIK TAHLILI

Saidov Zokir Zikriyoyevich

Annotasiya: Ushbu maqolada nemis tili dialektlari o'rtasidagi farqlarning sintaktik tahlili, nemis tili dialektlarining yuqori nemis tili dialekti pastki nemis tili dialekti hamda markaziy nemis tili dialektlariga bo'linishi va ularning hozirgi nemis tilida qo'llanishi hamda Hochdeutsch bilan qiyosiy tahlili haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: dialekt, yuqori nemis tili, pastki nemis tili, markaziy nemis tili, sintaktik, so'z tartibi.

Аннотация: В данной статье рассматривается синтаксический анализ различий между немецкими диалектами, деление немецких диалектов на верхненемецкие, нижненемецкие и центральнонемецкие диалекты, их использование в современном немецком языке, а также сравнительный анализ с Hochdeutsch.

Ключевые слова: диалект, верхненемецкий, нижненемецкий, средненемецкий, синтаксис, порядок слов.

Nemis tili, Indoyevropa til oilasiga mansub bo'lib, Germaniya, Avstriya, Shveysariya, Belgiya va boshqa mintaqalarda keng tarqalgan. Nemis tilining asosiy xususiyatlaridan biri — uning turli dialektlarga bo'linishidir. Nemis tili dialektlari o'rtasidagi sintaktik farqlar nafaqat tilshunoslar, balki lingvistika fanining boshqa sohalarida ham muhim ahamiyatga ega. Dialektik farqlar, asosan, morfologiya, fonologiya, leksika va sintaksis sohalarida o'z aksini topadi. Ushbu maqolada, nemis tilining sintaktik farqlari tahlil qilinadi, ayniqsa, Hochdeutsch (standart nemis tili) bilan uning ayrim mintaqaviy dialektlari o'rtasidagi sintaktik farqlar ko'rib chiqiladi.

Nemis tili dialektlari

Nemis tili dialektlari asosan geografik hududlar va tarixiy rivojlanish jarayonlariga asoslanib farqlanadi. Bu dialektlar asosan quyidagi guruhlarga bo'linadi:

1. **Yuqori nemis dialektlari (Hochdeutsch):** Germaniya janubiy va markaziy hududlarida tarqalgan. Shuningdek, bu dialektlarning standart formasi, Hochdeutsch, akademik va rasmiy tilda keng qo'llaniladi.
2. **Quyi nemis dialektlari (Niederdeutsch):** Germaniyaning shimoliy qismlarida, xususan, Gollandiya va Daniyaaga yaqin hududlarda tarqalgan.
3. **Markaziy nemis dialektlari (Mitteldeutsch):** Germaniya markaziy hududlarida uchraydi va yuqori hamda pastki nemis dialektlari o'rtasidagi o'rta holatni tashkil etadi.

Sintaktik farqlar

Sintaktik tahlil nemis tilining dialektik farqlarini tushunishda juda muhim o'rin tutadi, chunki sintaksis tilning tuzilishi va so'z tartibini belgilovchi asosiy qismidir. Dialektlar o'rtasidagi sintaktik farqlar quyidagi asosiy aspektlarda namoyon bo'lishi mumkin:

So'z tartibi

Standart nemis tilida (Hochdeutsch), so'z tartibi juda qat'iy va aniq qoidalar asosida qurilgan. Masalan, nemis tilida oddiy bir jumla quyidagi shaklda bo'ladi:

- **Ich gehe in die Schule.** (Men maktabga boraman.)

Biroq, ba'zi dialektlarda so'z tartibi o'zgargan bo'lishi mumkin. Misol uchun, Baaden-Vurtemberg dialektida so'z tartibi quyidagicha bo'lishi mumkin:

- **Ich gehe die Schule in.** (Men maktabga boraman.)

Bu dialektida, odatda, to'liq jumla tarkibida so'zlar joylashuvi Hochdeutsch'ga nisbatan farq qiladi.

Fe'lning o'rni

Nemis tilida, ayniqsa Hochdeutschda, fe'lning o'rni juda muhim ahamiyatga ega. Oddiy jumlada fe'l ikkinchi o'rinda turishi kerak:

- **Er isst einen Apfel.** (U olma yeydi.)

Biroq, ba'zi dialektlarda fe'l boshqa o'rinda bo'lishi mumkin. Masalan, Bavariya dialektida fe'l so'roq jumlasida oxirga o'tadi:

- **Isst er einen Apfel?** (U olma yeydimi?)

Yordamchi fe'llar

Nemis tilida yordamchi fe'llar ko'pincha predikatning tarkibiga kiradi. Standart Hochdeutschda yordamchi fe'l «haben» yoki «sein» yordamida fe'lning zamonini ifodalaydi. Masalan:

- **Ich habe gegessen.** (Men yedim.)

Ayniqsa, yuqori nemis dialektlarida (masalan, Bavariya, Baden dialektlarida) yordamchi fe'llar ba'zan o'zgarishi yoki yo'qolishi mumkin. Misol uchun:

- **I ha gegessen.** (Men yedim.)

Bu kabi holatlar, so'z tartibi va fe'lning qo'llanishiga ta'sir qiladi.

Nominal o'zgarishlar va pronominal strukturalar

Ba'zi nemis dialektlarida, xususan, yuqori nemis dialektlarida, pronominal strukturalar farq qiladi. Masalan, ko'plab dialektlarda birinchi shaxsni ifodalovchi "ich" (men) so'zi o'zgargan shaklda qo'llanadi:

- **Bavariya dialekti:** "I" (men)
- **Saarland dialekti:** "Ech" (men)

Pronominal o'zgarishlar nafaqat shaxsni, balki ko'plik va jinsi bo'yicha ham o'zgarishi mumkin.

Sifatlarning qo'llanilishi

Nemis tilida sifatlar (adjektiv) va ularning kelishi ba'zan dialektga qarab farq qiladi. Hochdeutschda sifatlar, odatda, otlar bilan birgalikda shunday qo'llaniladi:

- **Der schnelle Hund** (Tez it)

Biroq, ba'zi dialektlarda sifatlar o'zgaradi yoki boshqacha qo'llaniladi. Misol uchun, ba'zi dialektlarda sifatni «-e» yoki «-en» shaklida ko'rsatish mumkin:

- **Der schnell Hund** (Tez it — Bavariya dialekti)

So'z birikmalarining tuzilishi

Bavariya yoki Baden dialektlarida, ayniqsa, ko'pincha so'z birikmalari yanada sodda va qisqaroq bo'lishi mumkin. Masalan, standart Hochdeutschdagi murakkab so'z birikmasi ba'zi dialektlarda qisqartirilishi mumkin:

- **Hochdeutsch: Die Landstraße** (Qishloq yo'li)

- **Bavariya dialekti: Die Landa** (Qishloq)

Nemis tili dialektlari o'rtasidagi sintaktik farqlar tilning boyligini va mintaqaviy xususiyatlarini aks ettiradi. Hochdeutsch va uning mintaqaviy dialektlari o'rtasidagi sintaktik farqlarni tahlil qilish tilshunoslik nuqtai nazaridan juda muhim. Bunday farqlar, nafaqat tilni o'rganish jarayonida, balki nemis tili va madaniyatini chuqur tushunish uchun ham zarurdir. Sintaktik tahlil yordamida nemis tilining dialektik o'zgaruvchanligini va ularning tarixiy rivojlanishini yaxshiroq anglash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Kluge, F. (2002). Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Walter de Gruyter.
2. Duden. (2020). Duden – Die Grammatik. Dudenverlag.
3. Wurzel, W. (2014). Syntax der deutschen Dialekte. Gunter Narr Verlag.
4. www.phonetik.uni-muenchen.de
5. www.dlf.uzh.ch
6. www.studysmarter.de
7. www.library.ziyonet.uz/